

MIROSLAV HROCH

Avrupa'da Milli Uyanış

Toplumsal Koşulların
ve Toplulukların
Karşılaştırmalı Analizi

*Social Preconditions of National Revival in Europe
A Comparative Analysis of the Social Composition
of Patriotic Groups Among the Smaller European Nations*

ÇEVİREN Ayşe Özdemir

i l e t i ŝ i m

TEMEL KAVRAM HAKKINDA BİR AÇIKLAMA: MİLLET NEDİR?

Modern siyasal düşünce açısından en enteresan olgulardan biri bütün bir yüzyıldır tarihçi, siyasalbilimci ve sosyologların millet kavramının tanımı üzerine halen sürdürmekte oldukları tartışmadır.¹ Tartışmanın içeriği öyle çeşitli, kapsamı o denli ge-

1 Ne kullanılan terminolojinin daha detaylı olarak açıklanması ne de bir dizi daha kesin tanımlama farklı lisanlar konuşan insanların temel kavramlara yüklediği farklı anlamlardan kaynaklanan yanlış anlaşılmaları tümüyle bertaraf edebilir. Hatta bu, İngilizcede bugün Çek dilinde mevcut olandan farklı bir muhtevaya sahip ve herhangi bir muadili olmayan “millet” kavramı için de geçerlidir. Aynı zamanda bu “yurtsever”, “ezilen millet”, “küçük millet”, “milli hareket” “milli uyanış” ve benzeri kavramlar için de söylenebilir. Tek ve genel olarak kabul edilen bir terminoloji yaratma çabalarının kaçınılmaz başarısızlığı millet ve milliyetçilikle ilgili uluslararası tartışmaların paradokslarından biridir. Çalışmanın bu kısmında temel kavramları tanımlarken evrensel geçerlilikte tanımlara ulaştığımızı iddia etmiyoruz. Gereksiz yanlış anlaşılmalardan kaçınmaya çalışıyoruz. Çalışmanın sınırlı hacmi ve kısmi sorunlara çözüm bulmaya yönelik oluşu notlar ve bibliyografik referansların niteliğine de yansımıştır. Her seferinde belirli bir meseleyle ilgili bütün çalışmaların detaylı bir listesini vermektense okur açısından en önemli olanlardan veyahut diğer araştırmacıların dikkatine tevdi edilebilir önemde olanlardan bahsettik (bu, özellikle elinizdeki çalışmada incelenen küçük milletlerin ulusal hareketleriyle ilgili tarihyazımı için söz konusudur). Aynı zamanda millet ve nitelikleri hakkında ileri sürülen çok sayıda görüşün detaylı anlatımından kaçındık. Seçilmiş iki temel bibliyografyadan bahsetmek muhtemelen yeterli olacaktır: Koppel S. Pinson, *A Bibliographical Introduction to Nationalism* (New York, 1935); ve Karl W. Deutsch, *An Interdisciplinary Bibliography on Nationalism, 1935-1953* (Cambridge, Mass., 1956). Daha yeni çalışmalar için özellikle, bkz. *Canadian Review of Studies in Nationalism*'e yapılan bibliyografik ekler.

niştir ki konuyla ilgili değişen düşüncelerin eleştirileriyle birlikte basit bir tıpkıbasımı bile tek başına bir kitap oluşturmaya yeter. İşte bu nedenle diğer müelliflerin fikirlerinden sadece ana hatlarıyla bahsedip, eleştirmekten uzak duracağız. Ama kitabı okuyucu açısından anlaşılır kılmak için yazarın hareket noktasını oluşturan millet anlayışını izah etmenin gerekli olduğu düşüncesindeyiz. Bizim savunduğumuz anlayışla milliyetçiliği asıl belirleyici unsur, milleti de türev olarak kabul eden görüş arasında kesin bir sınır çizmek gerekir.²

Milleti husule getirenin milli bilinç, milliyetçilik, milli irade ve ruhani güçler olduğu yolundaki öznelci anlayışın aksine biz milletin toplumsal realitenin tarihsel kökene sahip bir bileşeni olduğunu ileri sürüyoruz.

Modern milletin kökenini temel realite, milliyetçiliği ise söz konusu milletin mevcudiyetinden türeyen bir olgu olarak telakki ediyoruz. Gelgelelim milleti somut toplumsal ilişkilerin dışında ebedi bir kategori olarak görmek nasıl mümkün değilse, milletin nesnel vasfının da verili kabul edilen değişmez bir hususiyetler ve simgeler toplamına göre belirlenmesi gerekir.

Nitekim milleti tanımlama doğrultusundaki her girişim kendi içinde gizli bir tezat taşır: bir yanda teferruatlı bir tanım yapma isteği, öte yanda ise milleti oluşturan “ayırt edici vasıfların” nispeten hızlı gelişimi. Özellikle modern milletin kökeniyle ilgili çalışmalarda milleti toplumsal gelişme dinamiklerini bütün yönleriyle ele alan diyalektik bir anlayışla ele almak gerektiği ortadadır.

Gelgelelim, eğer ayırt edici işaret ve özelliklerden yola çıkarsak, tam da bu değişmezlik olgusuna ve bunun bir neticesi olarak da tanımlamamızda olağanüstü dinamik bir toplumsal grubun zahiri niteliğine vurgu yapıyor oluruz. Ne var ki milleti ayırt edici vasıfların bir toplamı olarak gören bu tanımın olum-

2 Hans Kohn ve takipçilerinin çalışmaları milliyetçiliğin önceliğini vurgulayan görüş tarzının temsilcileri olarak kabul edilebilir. Bu temel bakış açısı, diğer unsurlara çok daha açık ve daha incelikli biçimde Alman tarihçi Eugen Lemberg tarafından da benimsenmiştir. Bkz. *Nationalismus* (2 cilt, Hamburg, 1964).

suz özelliği yalnızca bundan ibaret değildir. Tanım, ilgili “temel vasıflara” göre tayin edilebilir olsun ya da olmasın herhangi bir bireyin konumu ve bir millete mensubiyetinin yine de bu ölçüde göre belirlenmiş olduğu mefhumunu akla getirir. Gelin, bu tür bir millet anlayışının biçimsel kullanımına dair istisnai bir örnek verelim. 19. yüzyılın sonunda “klasik” millet tanımının bütün vasıfları Galler için tamamen geçerliydi: Kompakt bir yerleşim bölgesine, köklü ve ayırt edici bir kültürel birliğe, modernleştirilmiş bir edebiyat diline sahipti, hatta milli bir pazarla mukayese edilebilir bir iktisadi bütünlük içindeydi, ancak bütün bunlara rağmen o dönem itibariyle tamamen gelişmiş bir Gal milletinden söz etmemiz mümkün değildir.³ Öte yandan bu vasıfların bir kısmına sahip olmadıkları halde bazı milletlerin, örneğimizin aksine kendi bağımsız ulusal birliklerini kurmaları mümkün oldu.⁴

Milleti daha verimli ve gerçek manada diyalektik bir biçimde ele alacak anlayışın hareket noktası bireyin toplum içindeki yerinin bazı değişmez özelliklere göre belirlenemeyeceği sadece bireyin toplumla olan ilişkisine ve bu ilişkiler içindeki yerine göre idrak edilebileceğinin kabulüdür. Dolayısıyla millet ve milletleşme sürecinin incelenmesi açısından en verimli kalkış noktası insanların geniş bir toplumsal grup içindeki nesnel toplumsal ilişkilerinin tespit edilmesidir. Öyleyse milletin muayyen tipte geniş bir toplumsal grup olduğu tanımından yola çıkıyoruz. Mutat olduğu üzere sosyologlar üyeleri birbirleriyle doğrudan kişisel ilişkiler kuramayacak kadar kalabalık olan grupları “geniş” grup olarak tanımlar. Bu tanımın bizim açı-

3 Örnek olarak bkz. J.F. Rees, *The Problem of Wales* (Cardiff, 1965), s. 16.

4 Marksist tarihçilerin çoğu Stalin’in *Marxism and the Question of Nationalities*’de yapmış olduğu millet tanımını senelerce savunmuştur. Ancak 1960’lardan itibaren, özellikle 1966 ve 1968 yılları arasında Sovyet tarihi, etnograf ve filozoflarının, *Voprsy istorii ve Voprosy filosofii* dergilerinin sayfalarında sürdürdükleri tartışmalarda belirlediği üzere, konuyla ilişkin gittikçe artan görüş farklılıkları ortaya çıkmıştır. Yakın tarihli tartışmalar için, bkz. Yu. V. Bromley, *Etnos i etnografiya* (Moskow, 1973). İngilizce okuyan topluluk için Marksist görüşlerin gelişiminin bir özeti için bkz. C.C. Herod, *The Nation in the History of Marxian Thought. The Concept of Nations with History and nations without History* (The Hague, 1976).

mızdan yeterli olmadığı kuşkusuz. Toplum içindeki üyelerin tümü özdeş bir yer işgal etmediğinden dolayı bir milletin üyeleri karşılıklı tek bir temel ilişkiye göre nitelendirilemez; burada köylüler, postacılar ve benzeri türden kimlik gruplarından bahsetmiyoruz; üyelerinin bu yegâne ilişkinin kaybıyla (ya da zayıflamasıyla) gruba aidiyet haklarını otomatik olarak yitirdikleri bir gruptan da söz etmiyoruz. Bir milletin üyeleri arasındaki ilişki görece süreklidir, genellikle bir hamleyle feshedilemez ve her zaman açıkça tanımlanmış bir düzen oluşturur. Daha belirgin bir grup duygusunun gelişmesi bundan kaynaklanır, grup üyeliğinin doğasının nispeten daha kalıcı oluşu da bundan kaynaklanır. Bu kalıcılığın dışı vurmuş hali bilinç olarak karşımıza çıkar, ancak özü bireyin bir dizi nesnel toplumsal ilişkiyle olan değişmez bağlantısından türeyen bir bilinç olarak. Millet ve sınıf birbirinden millete aidiyetin tam da sınıfa aidiyeti belirleyen üretim araçları sahipliği ilişkisi örneğindeki gibi tek tip bir ilişkiden kaynaklanan rabitalara göre belirlenmiyor olması itibarıyla ayrılır.

Dolayısıyla biz milleti bir yanda belirli bir toprak parçası üzerinde insan ve doğa arasındaki temel antagonizmaya bulunan çözümden neşet edip, diğer yanda doğayla insan arasındaki ilişkilerin insan bilincine yansımalarıyla ortaya çıkan iktisadi, bölgesel, siyasal, dinsel, kültürel, dilsel vb. gibi çeşitli türdeki ilişkilerin bileşiminden oluşan büyük bir toplumsal grup olarak kabul ediyoruz. Keza bu millet anlayışını milletlerin ortaya çıktığı sürece de uygulayabiliriz. Bu anlayış, uzun bir zaman dilimi içinde oluşan bu tür geniş toplumsal grupları, bu zaman zarfında husule gelmiş çok önemli toplumsal dönüşümleri ve toplumsal yapıda meydana gelen değişiklikleri incelememizi mümkün kılar. Dahası bu anlayış, farklı ilişkilerin karşılıklı olarak birbirlerinin yerine geçebilir oldukları gerçeğini göz önünde bulundurmamıza imkân tanır: Bu ilişkilerden bazıları belli bir millet için çok önemli bir rol oynarken diğer millet açısından tali önemde olup, bilakis, olağanüstü güçlü başka ilişkiler onların yerini doldurabilir. Bu farklılıklar, gelip geçici olabileceği gibi uzun ömürlü de olabilir.

Milletin ortaya çıkış sürecinde iktisadi ilişkiler önem kazanır; en azından milletin daha yoğun olarak birleşmiş bölümünün üyeleri açısından bu ilişki asli bir ilişki haline gelir – doğrudan ya da dolaylımlar aracılığıyla.

Farklı versiyon ve formülasyonlarla da olsa, Marksist kurgucular bu mesele üzerinde hemfikirdir – mübadele ilişkileri ile milli pazarın gelişiminin modern milletin oluşumunun en önemli ve belirleyici önkoşulu olduğu konusunda mutabıktır. Milletin oluşumunun yegâne sebebi olarak buna itibar ettiğimiz biçimde yorumlanmamalıdır bu elbette. Temel olarak meta üretimi ve üretim ilişkileri, dilsel, kültürel ya da siyasal alandaki gelişmelerden bağımsız olarak gelişir; ancak bu gelişmenin yoğunluğundaki eşitsizlikleri, bilhassa mübadele ilişkilerinin bölgesel kapsamı içindeki eşitsizlikleri müştereken belirleyen elbette dilsel ve siyasal ilişkiler gibi başka bazı ilişkiler ve ulusal koşullardır. Bu belirlenim aksi doğrultuda da işler: Dil, kültür ve benzeri alanların gelişimini iktisadi ilişkilerin gelişimi tayin eder. İnsanlar zaman zaman “pazarın ihtiyaçlarından” dem vurur, bazen egemen sınıfın çıkarlarından, devlet politikasının ilkeleri ve benzeri konulardan söz ederler. İktisadi ilişkiler diyalektlerin birleşmesini hızlandırır ya da hızlandırabilecekleri gibi bazı diyalektlerin bağımsız bir konuma kavuşmasını sağlayan sürece de katkıda bulunabilirler; bazı durumlarda iktisadi ilişkilerin kurulacağı doğrultuyu etkilenen siyasal unsurlar da elbette benzer bir rol oynayabilir.

Kapitalist ilişkilerin geliştiği dönemde toplumsal iş bölümündeki büyümeye bağlı olarak farklı sınıfların üyeleri iktisadi yapılar içinde birbirleriyle irtibatlı hale gelmişti. Ne var ki bu bağlantı birbirine eşit bireyler arasında kurulmuş bir bağlantı değildi: Millet adı verilen büyük toplumsal grup bu şekilde hiyerarşik bir vasıf kazanmış oldu. Tabii ki en kompakt matris ilkin iktisadi faaliyetlerin ön saflarında yerini alıp, sonra da toplumun başına geçen sınıfın yani burjuvazinin üyelerinden oluşuyordu. Girişimlerin senyörel bağımlılığın ve feodal mülkün sınırları dışına çıkması temel itibarıyla meta üretimiyle uğraşan toplumsal gruplar ile bu sınıflar arasında düzenli bir ilişki

kurulmasına katkı sağlayarak meta-para ilişkilerini güçlendirmektedir. Buna göre ulusu var etmeye yönelik hareketler açısından önemli olan iktisadi ilişkilerin oluşumundaki birincil unsurlar işte bu basit meta üretimi döneminde aranmalıdır. Bu gelişmeyi bilhassa iki tür faaliyet belirlemiştir: uzak mesafeli ticaret ve şehirler ile kırsal art-alanları arasında büyüyen düzenli bir mübadele ilişkisi. Ne var ki ulusal ölçekli pazarların ortaya çıkışının yerel pazarların oluşmaları ve oluşan bu pazarların bir araya gelmeleri biçiminde mi yoksa uzun mesafeli ticaretin yoğunlaşması neticesinde mi gerçekleştiği henüz açıklık kazanmamıştır. Her halükârda yerel pazardan ulusal toprakların tümü üzerinde düzenli mübadelenin yaygınlaşmasına yol açan tam bir geçiş ancak kapitalizmin kitle üretimiyle oldu; bu elbette modern milletin halen oluşum içinde olduğu bir dönemdi. Pazar ağı ve üretim araçlarının parçalı yapısının ortadan kalkmasının zaruri neticesi siyasal merkezileşme oldu – aslında menfaatleri icabı olan da buydu. O güne değin sadece müttefiklik anlaşmalarının bir araya getirdiği, çıkarları, hukukları, yönetimleri ve amaçları farklı bağımsız eyaletler aynı mevzuatla tek bir bütün içinde ve tek bir gümrük bölgesinde birleştirilmiş oldular. Ne var ki bu yeni siyasal birimin sınırlarını tayin eden yalnızca ekonomik ilişkiler ve gereklilikler değildi. Doğmakta olan bir milletin yapı taşlarının doğasını belirleyen daha ziyade ekonomik gelişmeyken, ulusun alacağı biçimi tayin eden bölgesel, dilsel ve siyasal ilişkiler olmuştur.

Eğer toprakların büyüklüğüne göre belirlenmiyorsa yerel ve ulusal bir pazarın kıstasının ne olduğunu açıklamak güç olacaktır; Bavyera, Saksonya ve diğer Alman bölgelerinin Almanya'nın bütünüyle ilişkin olarak ortaya koyduğu gibi benzer bir oluşumu mesela Bohemya niçin bütün ülke pazarının temel taşlarından biri olarak Habsburg monarşisi bağlamında ihdas etmemiştir? Burada sunulan somut örneklerle ilgili tatminkâr bir cevap ancak münferit türdeki ilişkiler toplamına göre verilebilir. Bu münferit türdeki ilişkilerin önemi ve birleşimi gibi ekonomik ilişkilerle bağlantıları da eşzamanlı değişikliklere tabidir. Mesela böylece belli koşullar altında doğal çevre olağanüs-

tü güçlü bir ekonomik belirleyici olabilir; insanları çok sıkı işbirliği yapmaya ya da olağanüstü çabalamaya zorlar (Aşağı Ülkeler [Low Countries] insanların denizle, adalarla ya da dağlık bölgelerle mücadeleleri gibi).

İktisadi ilişkiler olarak tanımladığımız ilişkilerle genel anlamda kapitalist ilişkiler arasında tam bir özdeşlik kurmak hata olur. Milletler, ulusal pazarların oluşmasından sonra ya da daha doğrusu oluşmalarına koşut olarak, kapitalizmin hedefi dünya ölçekli pazar haline geldiğinde dahi sabit yapılanışlar olarak kendilerini korudular. Geniş ölçekli sanayi her yerde sosyal sınıflar arasında aşağı yukarı aynı tür ilişkiler yaratmış, bu suretle her milletin kendine münhasır niteliğini yok etmişti. Kapitalist çağın hâkim sınıfının kendi ulusu açısından siyasal ve gümrük sınırlarının sabit biçimde tesis edilmesinde olduğu gibi daha geniş bağlamda Avrupa veyahut dünya pazarında kabul edilmesinde de çıkarı vardı. Bu olgu burjuvazinin milli hareket içindeki önder rolünden yola çıkılarak yapılan açıklamaları karmaşık hale getirir. Göreceğimiz gibi, kendisini hissettiren yegâne maddi menfaat burjuvazinin ekonomik menfaati değildi.